

UDK 811.163.6'221.24

Matic Pavlič

Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

matic.pavlic@pef.uni-lj.si

RAZLIKOVALNE, ODVISNE IN PROSTE FONOLOŠKE OZNAKE V SLOVENSKEM ZNAKOVNEM JEZIKU

Uporabniki jezikov z glasovno-slušnim prenosnikom se pri zaznavi jezikovnih izrazov osredotočajo na fonološke oznake glasov in ne na njihove jezikovno nerelevantne značilnosti, ki lahko variirajo med drugim glede na spol, starost in čustveno ali zdravstveno stanje govorca. Na enak način izražanje v svojem jeziku zaznavajo uporabniki jezikov z gibalno-vidim prenosnikom, čeprav so fonološke oznake v teh jezikih posredovane z drugimi fizikalnimi količinami, kot smo jih vajeni jezikoslovci – in so posledično slabše raziskane. V članku so z metodo minimalnih parov predstavljene fonološke oznake iz štirih naravnih razredov (gibanja, oblike dlani, mesta kretanja in mimike) ter njihove funkcije (razlikovalna, odvisna in prosta oznaka) v slovenskem znakovnem jeziku (SZJ).

Ključne besede: fonologija, fonem, fonološka oznaka, minimalni par, slovenski znakovni jezik

When discriminating phonemes, oral language users automatically pay attention to phonological features and do not focus on their linguistically irrelevant characteristics, which may vary with respect to the speaker's gender, age, and emotional state. Signs are perceived in the same way by sign language users, but in sign languages, due to the visible modality, the phonological features are based on different physical quantities than linguists are used to. Using a minimal pair methodology, this article presents phonological features of the four natural classes (movements, handshapes, locations, and non-manual markings) together with their functions (discriminative, dependent, and free feature) in Slovenian Sign Language (SZJ).

Keywords: phonology, phoneme, phonological feature, minimal pair, Slovenian Sign Language

1 Uvod¹

Fonologija opisuje zmožnost jezikovnih uporabnikov, da iz omejenega nabora nepomenonosnih jezikovnih segmentov sestavljajo neskončno mnogo pomenonosnih jezikovnih izrazov. Fonologi raziskujejo značilnosti nepomenonosnih segmentov in njihova razmerja, ukvarjajo pa se tudi s fonološkimi procesi, zaradi katerih se nepomenonosni segmenti spreminjajo, ter s pogoji, pod katerimi te spremembe brez izjeme nastopijo. Fonologi torej niso osredotočeni le na nepomenonosne segmente kot take, ampak predvsem na njihov sistem. Predpostavimo lahko naslednje: nepomenonosni segmenti, ki v nekem naravnem človeškem jeziku ne bi bili posredovani z zvokom (kot glasovi), ampak z neko drugo fizikalno količino, bi bili organizirani na podoben način in posledično prav tako predmet proučevanja fonologov. In res so sedemdeset let nazaj fonologi svojo pozornost iz jezikov z glasovno-slušnim prenosnikom usmerili

---

¹ Zahvaljujem se anonimnima recenzentoma za terminološke opombe, ki so izboljšale jasnost besedila.

tudi na jezike z gibalno-vidnim prenosnikom. Ugotovili so, da tudi ti jeziki, ki jih imenujemo znakovni jeziki, jezikovne izraze sestavljajo iz nepomenonosnih segmentov. Sprva so vedo ter razlikovalni oziroma odvisni nepomenonosni segment v znakovnih jezikih poimenovali z novimi termini, in sicer *herologija*, *herem* in *aloheron* (Stokoe 1960; starogrško χείρ 'roka'), saj se fonološko izrazoslovje tudi etimološko navezuje na glasove (starogrško φώνος 'glas'). Kmalu pa je bilo takšno vzporedno dvojno poimenovanje opuščeno, saj je bilo dokazano, da lahko s fonološkimi prijemi opisujemo nepomenonosne segmente, njihove sestavine, medsebojne odnose in procese ne glede na prenosnik: torej tako v govornih jezikih,² na primer v slovenščini, kot tudi v znakovnih jezikih,³ na primer v slovenskem znakovnem jeziku (SZJ).

SZJ je naravni jezik jezikovne skupnosti gluhih in slišecih na območju Slovenije. Uporabniki SZJ, kretalci, za sporočanje uporabljajo vidni prenosnik: s prsti, dlanmi in rokami (*kretnje*) ter telesom, glavo, obrazom, usti in jezikom (*mimika*) izražajo jezikovna sporočila, ki imajo svojo fizikalno podobo ter njej pridružen pomen. V govornih jezikih je malo možnosti za neposredno oziroma nearbitrarno povezovanje fizikalne podobe in pomena besede, saj je z glasom mogoče posnemati značilnosti le tistih nosnikov, ki oddajajo prepoznaven zvok. Posledično je vpliv posnemanja na nastanek in strukturo besede v govornih jezikih majhen in se kaže zgolj v omejenem številu onomatopoj. Znakovni jeziki pa možnost posnemanja pri ustvarjanju novih kretenj veliko bolj produktivno izrabljajo, saj obstaja precej več nosnikov, ki imajo prepoznavno gibanje, obliko in/ali velikost, ki se jih zlahka da posnemati z gibanjem, obliko in/ali velikostjo kretnje (Frishberg 1975). Kljub temu pa za glavnino kretenj v vsakem od do sedaj raziskanih znakovnih jezikov velja, da iz oblike ne moremo *neposredno* prepoznati pomena kretnje, kot tudi ne iz pomena *neposredno* predvideti njene oblike (Kooij 2002). Tudi v znakovnih jezikih je torej vsako jezikovno sporočilo dogovorjeno oziroma arbitrarno sestavljeno iz pomenonosnih in nepomenonosnih segmentov (Brentari 2007; Cuxac, Sallandre 2007). Najmanjši nepomenonosni segmenti, ki so samostojni in hkrati lahko ločujejo pomen, se imenujejo *fonemi*, proučuje jih *fonologija*. Foneme sestavljajo *fonološke oznake*, ki v govornih jezikih določajo med drugim način in mesto izgovora, v znakovnih jezikih pa obliko dlani,⁴ mesto kretanja,⁵ gibanje, usmerjenost in mimiko.

² V slovenski literaturi se za jezike s primarno glasovno-slušnim prenosnikom uporabljajo tudi izrazi *glasovni*, *govorjeni* oziroma *besedni jeziki*. V tem članku je bil izbran termin *govorni jeziki*, saj se lahko nanaša tako na ustno kot pisno izražanje v teh jezikih, poleg tega pa jih najbolj natančno opredeljuje glede na ključno lastnost v primerjavi z znakovnimi jezikovi. V mednarodni literaturi se uporabljata angleška izraza *oral languages* in *spoken languages*.

³ V slovenski literaturi se za jezike z gibalno-vidnim prenosnikom uporabljata tudi izraza *kretalni jeziki* oziroma *nebesedni jeziki*. Izraz *nebesedni jeziki* ni ustrezen, saj jezike opredeljuje glede na lastnost, ki je nimajo. Glede na obstoječa termina *kretalci* oziroma *kretanje* (ki označujeta uporabnike teh jezikov oziroma rabo teh jezikov) in glede na termin *govorni jeziki* (glej opombo 2) bi bil najbolj ustrezen izraz *kretalni jeziki*, vendar je bil v tem članku kljub temu ohranjen termin *znakovni jeziki*, saj je veliko bolj uveljavljen (med drugim tudi v imenu jezika, ki ga obravnava ta članek). V mednarodni literaturi se uporablja angleški izraz *sign/signed languages*.

⁴ V slovenščini se enakovredno uporablja tudi termin *oblika roke*.

⁵ V slovenščini se uporablja tudi izraz *lokacija*, vendar je termin mesto kretanja ustrežnejši, sploh glede na vzporednico s terminom *mesto izgovora*.

Vrste fonoloških oznak in njihove funkcije v SZJ bodo predmet raziskave v tem članku. V uvodu (1) bom predstavil nekaj značilnosti kretenj, ki so bistvene za nadaljnjo analizo (1.1), ter definicije, ključna spoznanja in pristope v fonologiji znakovnih jezikov (1.2). V drugem (2) delu bom fonološke oznake glede na funkcijo razvrstil v razlikovalne (2.1), proste (2.2) in odvisne (2.3) ter za vsako od funkcij podal nekaj minimalnih parov iz SZJ. Analizo bom v tretjem (3) delu podkrepil s primeri fonoloških procesov, in sicer asimilacije (3.1), oslabitve (3.2), opusta (3.3) in vrivanja (3.4), do katerih v SZJ prihaja zaradi medsebojnega vpliva fonoloških oznak v kretnji.

1.1 Značilnosti kretanja v primerjavi z govorom

Kretnje so osnovne pomenske enote znakovnih jezikov. Primerjamo jih lahko z besedami v govornih jezikih, vendar med njimi obstajajo tudi razlike, saj fizični prenosnik vpliva na fonološko strukturo enih in drugih. Poleg tega imajo anatomske lastnosti kretalnih organov, torej predvsem človekovih rok in obraza, določeno vlogo pri oblikovanju kretnje – podobno kot imajo tudi govorni organi svoje anatomske omejitve, ki prav tako vplivajo na izražanje glasov v govornih jezikih.

Kretalni organi so očitno večji od govornih organov, kar vpliva na hitrost izražanja v znakovnih jezikih (Bellugi, Fischer 1972; Grosjean 1977; Klima, Bellugi 1979): povprečna hitrost ameriške angleščine v besedah na sekundo je približno dvakrat višja od hitrosti ameriškega znakovnega jezika v kretnjah na sekundo. Poleg tega človeško uho še lahko razloči dva slušna dražljaja, ki sta izražena v razmiku dveh milisekund (Green 1971; Kohlrausch idr. 1992), medtem ko je vidna resolucija nižja, saj oko dva vidna dražljaja razloči le, če je časovni razmik med njima vsaj 20 milisekund (Chase, Jenner 1993). Kljub temu pa je prenos jezikovnih informacij v obeh modalitetah približno enako hiter, saj so fonemi v govornih jezikih vkodirani in dekodirani linearno, v znakovnih jezikih pa do določene mere simultano (Stokoe 1960). Slovenska beseda 'fant', na primer, vsebuje štiri foneme: začne se z glasom /f/ in se nato nadaljuje z /a/ in /n/ ter konča s /t/. Medtem pa pri kretnji **FANT** (1)^{6,7,8} v SZJ odkretamo vse štiri foneme hkrati: sočasno izrazimo mesto kretanja (dominantno sence), obliko dlani (skrčen palec ter iztegnjeni ostali prsti), gibanje (ravno in dvakrat ponovljeno) in mimiko (nagib glave). Človekovi možgani zvezni jezikovni signal razčlenijo na foneme, in sicer ne glede na

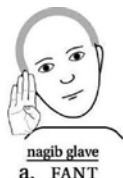
⁶ V skladu z uveljavljenim načinom podpisovanja kretenj v znakovnih jezikih tudi v tem članku uporabljam pomensko najbližje slovenske besede, zapišem pa jih z velikimi tiskanimi črkami. Če kretnje ni mogoče podpisati z eno samo besedo, uporabim več besed in jih ločim s piko namesto s presledkom, na primer RAZJEZITI.SE. V podnapisih primerov iz SZJ trajanje mimike označujem s črto (lahko se razteza čez več kretenj), z napisom nad črto pa opredelim njeno vrsto.

⁷ Podnapisu kretnje in njenemu opisu dodajam povezavo do Slovarja slovenskega znakovnega jezika (Na spletu), kjer si je možno ogledati posnetek kretnje. Ker slovar ni lematiziran in ker osnovna oblika kretnje v SZJ običajno ne razkriva besedne vrste, so prevodi kretenj v slovenščino v tem slovarju nekonsistentni; običajno jih moramo razumeti kot koren cele besedne/kretalne družine.

⁸ Skice v tem članku sem narisal v okolju LaTeX s paketom Sign-Draw (Na spletu), ki ga je razvil Sašo Živanović v okviru projekta 'Priročna video slovnica Slovenskega znakovnega jezika' (izvedla Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, naložbo pa sta financirala Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Evropska Unija iz Evropskega socialnega sklada).

to, ali so vkodirani linearno ali simultano. Fonemi se razlikujejo od jezika do jezika, osnovna predpostavka fonologije pa je, da tisti fonemi, ki v danem jeziku sistematično podlegajo istim fonološkim procesom, pripadajo istemu *naravnemu razredu*, pri čemer je naravni razred opredeljen kot skupina fonemov z isto fonološko oznako.

(1)

1.2 Fonološke oznake v znakovnih jezikih

Stokoe (1960) je kot prvi začel raziskovati fonologijo v ameriškem znakovnem jeziku. Battison (1978) ter kasneje Boyes Braem (1981) sta Stokoejeve foneme in njihove oznake razvrstili v štiri naravne razrede: oblike dlani, mesta kretanja, gibanja in usmerjenosti. V nadaljevanju so fonologi v večini znakovnih jezikov opazili, da je zelo malo takih parov kretenj, ki bi se razlikovali le glede na usmerjenost. Crasborn in van der Kooij (1997) sta prepričljivo pokazala, da je usmerjenost mogoče izpeljati iz oblike dlani in njenega odnosa do mesta kretanja. Posledično različni fonološki modeli (Sandler 1989; Brentari 1990a, 1998; Channon 2002; van der Hulst 1993; Sandler in Lillo-Martin 2006) danes enotno razvrščajo foneme in njihove oznake v znakovnih jezikih v en mimični razred (izrazi na obrazu in položaji telesa) ter v tri ročne razrede: oblike dlani (položaj prstov), mesta kretanja (kje je kretnja izvedena v odnosu do kretalčevega telesa) in gibanja (kako se gibajo kretalni organi).

Razredi oznak so z različnimi termini omenjeni v vseh štirih učbenikih SZJ (Podboršek, Krajnc 2006, 2010, 2013, 2014) ter v strokovni ekspertizi o stanju SZJ (Bauman idr. 2009: 10), kjer je razloženo, da »*sprememba ene oznake v kretnji že spremeni njen pomen*«. Vsa naštetja dela ločijo tudi med enoročnimi in dvoročnimi kretnjami, pri čemer so dvoročne kretnje lahko simetrične ali nesimetrične; pri nesimetričnih nedominantna roka miruje, gibanje pa izvede dominantna roka. Nadalje so kretnje lahko »*brez ali z dotikanjem telesa*«, Žele in Bauman (2011: 580) pa ob analizi nekaterih minimalnih parov dodajata, da »*vsaكو odstopanje pri izvajanju oz. artikulaciji kretnje lahko pomeni že manjši ali večji pomenski razloček*«.

V naštetih prispevkih je izrazoslovje neenotno, cilj pretežno didaktičen ali predstavitven, metodologija pa neopredeljena. Fonološke oznake v SZJ torej do sedaj niso bile celostno oziroma znanstveno obravnavane. V tem prispevku bodo te pomanjkljivosti zapolnjene po zgledu fonologov znakovnih jezikov, ki preverjajo, kateri gibi, oblike in velikosti imajo status oznake in so torej del jezika kot sistema. Funkcije oznak bomo v drugem (2) delu tega članka ugotavljali z *metodologijo minimalnih parov*, pri čemer bomo primerjali dve najmanjši pomenski sporočili (kretnji), ki se razlikujeta le v eni oznaki. Metodologija izhaja iz strukturalizma in se uspešno uporablja v različnih

modernih jezikoslovnih pristopih in za različne jezike, tudi v jezikoslovju znakovnih jezikov. Na opisani osnovi bodo v tretjem (3) delu predstavljeni izbrani fonološki procesi, ki utemeljujejo združevanje oznak v naravne razrede.

2 Fonološke oznake v SZJ

Podobno kot v ameriškem in drugih znakovnih jezikih (glej zgoraj) fonološke oznake tudi v SZJ razdelimo v štiri razrede: oblike dlani, mesta kretanja, gibanja in mimike. Glede na njihovo funkcijo ločimo razlikovalno (2.1), prosto (2.2) in odvisno (2.3) oznako.

2.1 Razlikovalne oznake

Razlikovalna oznaka je tista oznaka, ki nima lastnega pomena, vendar lahko spreminja oz. modificira pomen leksema. Razlikovalne oznake v znakovnih jezikih oziroma konkretno v SZJ raziskujemo tako, da izberemo dve kretnji, ki se razlikujeta le v eni od treh razredov ročnih oznak. Če raziskujemo obliko dlani (2.1.1), potem izberemo dve kretnji, ki imata enako mesto kretanja in enako gibanje – razlikujeta se le v obliki dlani. Če raziskujemo gibanje (2.1.2), potem izberemo dve kretnji, ki imata enako obliko dlani in mesto kretanja – razlikujeta se le v gibanju. Če raziskujemo mesto kretanja (2.1.3), potem izberemo dve kretnji, ki imata enako obliko dlani in enako gibanje – razlikujeta se le v mestu kretanja. Če pa raziskujemo mimiko (2.1.4), potem izberemo dve kretnji, ki imata vse ročne oznake enake – razlikujeta se le v mimiki.

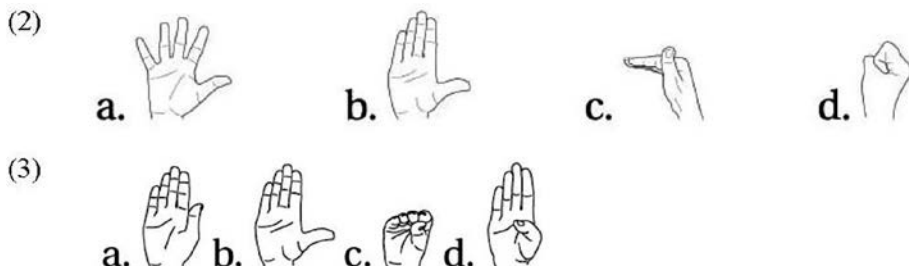
2.1.1 Oblika dlani

Za *palec* v znakovnih jezikih, tudi v SZJ, veljajo drugačne zakonitosti kot za ostale prste. Zato njegov položaj pri opisovanju oblike dlani posebej obravnavamo; s skupnim terminom *prsti* pa se nanašamo le na kazalec, sredinec, prstanec in mezinec.

Prsti v obliki dlani lahko zavzamejo različne položaje. Iztegnjen položaj prsta pomeni, da so dlančnica in prstnici poravnane. Pri iztegnjenem položaju ločimo razširjeno (2a) in prislonjeno (2b) različico. Pravokoten položaj prsta pomeni, da je skrčena le dlančnica, medtem ko sta prstnici poravnani (2c). Če pa so dlančnica in prstnici skrčene (2d), govorimo o skrčenem položaju. Iztegnjen palec pomeni, da sta njegova dlančnica in prstnica poravnani. Pri iztegnjenem palcu ločimo prislonjeno (3a) in razširjeno (3b) različico. Pravokotni palec pomeni, da je skrčena le dlančnica, medtem ko je prstnica poravnana (3c). Skrčen palec pa pomeni, da sta dlančnica in prstnica skrčeni (3d).

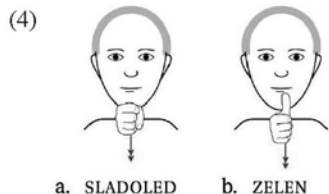
Če so na vseh prstih iztegnjene vse dlančnice in vse prstnice (razširjena (2a) in prislonjena različica (2b)) oziroma če so na vseh prstih skrčene vse dlančnice in vse prstnice (2d), je oblika dlani osnovna. Dodatno med osnovne oblike dlani prištevamo še obliko dlani, pri kateri so vsi prsti v stiku drug z drugim (položaj ščepca) ter obliko dlani z iztegnjenim kazalcem in skrčenimi ostalimi prsti ter palcem (kazalna kretnja).

Otroci pri usvajanju znakovnega jezika te štiri osnovne oblike dlani namreč usvojijo najprej (Bonvillian idr. 1990; Conlin idr. 2000), hkrati pa naj bi bile del fonološkega sistema v vseh do sedaj raziskanih znakovnih jezikih.

Če dlančnice in prstnice niso na vseh prstih v enakem položaju, je oblika dlani kompleksna. Kompleksna oblika dlani vedno sestoji iz dveh skupin prstov: izbrane in neizbrane. Po Brentari (1998) izbrane prste prepoznamo, saj pridejo v stik z mestom kretanja in/ali drug z drugim in/ali se med izvedbo kretnje gibljejo (kar pomeni, da njihove dlančnice in/ali prstnice spremenijo svoj položaj).

Oglejmo si primer minimalnega para iz naravnega razreda oblike dlani. Kretnjo [ZELEN](#) (4b) izvedemo s skrčenimi prsti in iztegnjenim palcem, ki dvakrat podrsa po bradi navzdol; ker pride v stik z mestom kretanja, je izbran prst torej palec. Kretnjo [SLADOLED](#) (4a) izvedemo s skrčenimi prsti, skrčenim palcem in dvakrat ponovljenim gibanjem navzdol pred brado brez dotika; vsi prsti so v enakem položaju, torej je oblika dlani osnovna in vsi prsti izbrani. V kretnji SLADOLED mora biti palec skrčen; če je iztegnjen, se kretnji spremeni pomen in dobimo kretnjo ZELEN. V primeru minimalnega para SLADOLED in ZELEN je torej palec razlikovalna oznaka, saj nima pomena, vendar spreminja pomen kretnje.

2.1.2 Gibanje

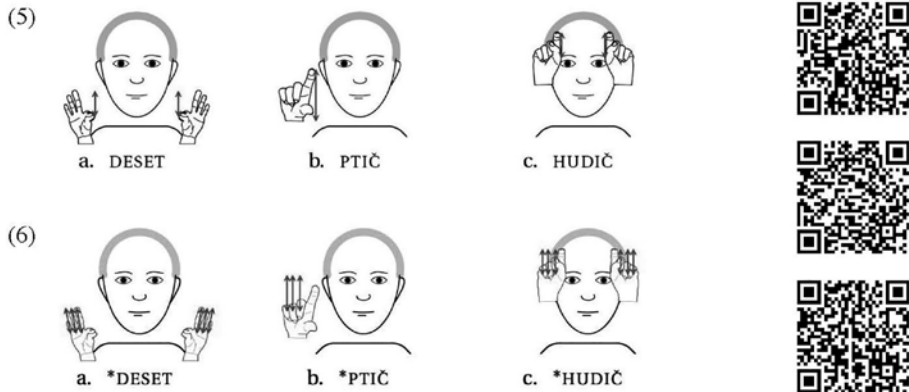
Pri izvedbi ročne kretnje sodelujejo različni deli roke, vključno z njenimi gibljivimi deli – sklepi. Iz artikulacijskega vidika je gibanje sestavljeno iz premikov rame, komolca, zapestja, dlančnic in prstnic, vendar so le redke kretnje, pri katerih bi dejansko sodelovali vsi naštetih sklepi oziroma kosti. Premike rame, komolca in zapestja imenujemo primarno gibanje, premike dlančnic in zapestnic pa sekundarno gibanje.

Sekundarno gibanje je soodvisno od oblike dlani, saj položaj znotraj ene oblike dlani lahko spreminjajo le izbrani prsti (njihove dlančnice in/ali prstnice se iztegnejo oziroma skrčijo). To značilnost imenujemo zakonitost izbranih prstov. Poglejmo primere.

V kretnji **DESET** (5a) sta kazalec in palec v stiku, ostali prsti v iztegnjenem položaju. Izbrana prsta sta torej palec in kazalec – in zares se v kretnji gibata (odpirata) le palec in kazalec. Kretnja (6a), ki bi bila povsem enaka kretnji DESET, le da bi se gibali (krčili) iztegnjeni, tj. neizbrani prsti, ni mogoča (*DESET).

V kretnji **PTIČ** (5b) sta kazalec in palec zopet v stiku, ostali prsti pa v skrčenem položaju. Izbrana prsta sta torej palec in kazalec – in zares se v kretnji gibata (odpirata) le palec in kazalec. Kretnja (6b), ki bi bila povsem enaka kretnji PTIČ, le da bi se gibali (odpirali) iztegnjeni, tj. neizbrani prsti, ni mogoča (*PTIČ).

V kretnji **HUDIČ** (5c) ima kazalec iztegnjene tako prstnice kot dlančnico (iztegnjen položaj), ostali prsti in palec pa imajo skrčene tako dlančnice kot prstnice (skrčen položaj). Izbran prst je v tem primeru kazalec – in zares se v kretnji giba (krči) le kazalec. Kretnja (6c), ki bi bila povsem enaka kretnji HUDIČ, le da bi se gibali (odpirali) skrčeni, tj. neizbrani prsti, ni mogoča (*HUDIČ).

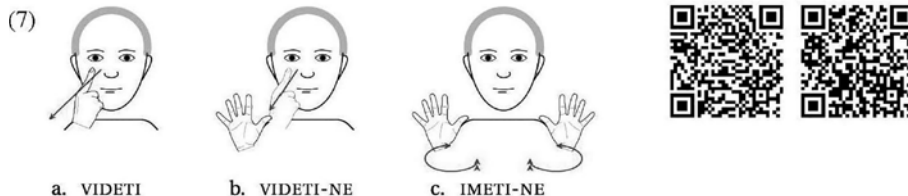

Pravilo izbranih prstov velja za morfološko nesestavljene kretnje, ne pa za morfološko sestavljene kretnje, ki imajo več kot eno pomensko enoto. V morfološko sestavljenih kretnjah lahko položaj spremenijo tudi neizbrani prsti. Oglejmo si kretnjo **VIDETI,NE** (7b),⁹ ki je zanikana oblika glagola **VIDETI** (7a).¹⁰ Začetna oblika dlani je sestavljena iz iztegnjenega kazalca in skrčenih ostalih prstov in palca. To pomeni, da je kazalec izbran, ostali prsti pa neizbrani. Končna oblika dlani je razprta dlan z vsemi iztegnjenimi prsti in palcem. Palec, sredinec, prstanec in mezinec so se iztegnili, čeprav so neizbrani prsti. To nakazuje, da je ta kretnja sestavljena iz dveh morfemov. Oba morfema sta tudi razpoznavna: prvi iz trdilne oblike glagola VIDETI (7a), ki predstavlja začetno

⁹ Tudi s pomenom 'ne gledati'.

¹⁰ Tudi s pomenom 'gledati'.

obliko dlani pri kretnji VIDETI.NE, drugi pa iz nikalnega glagola IMETI.NE (7c), ki predstavlja končno obliko dlani pri kretnji VIDETI.NE.

Do sedaj smo opazovali gibanje dlančnic in prstnic, torej sekundarno gibanje. Oglejmo si še minimalni par primarnega gibanja. Kretnjo [NAVIJATI](#) (8a) izvedemo dvoročno simetrično z rokama, stisnjenima v pest in dvakrat ponovljenim kratkim gibom navzgor od ramen do višine čela. Kretnjo [RAZBURITI.SE](#) (8b) izvedemo dvoročno simetrično z rokama, stisnjenima v pest in enkratnim gibom navzgor od ramen do višine čela, dodamo pa še ponavljajočo kratko rotacijo zapestja izmenično navznoter in navzven. Kretnji NAVIJATI in RAZBURITI.SE imata torej isto obliko dlani (stisnjeno pest) in mesto kretanja (nevtralni kretalni prostor od ramen do čela), razlikujeta pa se po gibanju. Ker gibanje 'brez rotacije zapestja' oziroma 'z rotacijo zapestja' spremeni pomen (iz kretnje NAVIJATI nastane kretnja RAZBURITI.SE) sta gibanji 'brez rotacije zapestja' oziroma 'z rotacijo zapestja' razlikovalni oznaki.¹¹

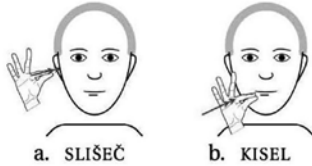
2.1.3 Mesto kretanja

Mesto kretanja je naravni razred fonoloških oznak v znakovnih jezikih. Med mesti kretanja na telesu razločimo na primer oko, nos, lice, sence, usta, brado, uho, čelo, ramo, prsni koš, srčno stran in zapestje. Oglejmo si primera [SLIŠEČ](#) (9a) in [KISEL](#) (9b), ki ju odkretamo z isto obliko dlani: palec in kazalec sta v stiku (izbrana), ostali prsti pa so iztegnjeni (neizbrani). Kretnji imata enako tudi gibanje: kratko, dvakrat ponovljeno in usmerjeno proti mestu kretanja. Prav po mestu kretanja pa se kretnji razlikujeta: kretanja SLIŠEČ je odkretana na dominantnem ušesu, KISEL pa na dominantnem kotičku ust. Iz tega sledi, da sta mesti kretanja 'uho' in 'kotiček ust' razlikovalni oznaki, kretnji SLIŠEČ in KISEL pa predstavljata minimalni par.

¹¹ Ponavljanje gibanja nikoli ni razlikovalno, saj ne vpliva na osnovni pomen leksema – lahko pa spremeni oblikoslovje kretnje, da na primer iz dovršnega glagola nastane nedovršen.

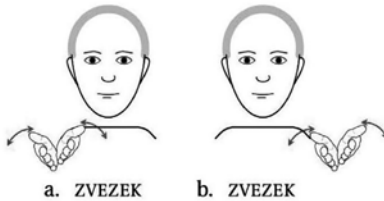

(9)

Sprememba mesta kretanja za deset centimetrov (na primer iz ušesa do kotička ust) torej spremeni pomen: namesto kretnje SLIŠEČ dobimo kretnjo KISEL. To je značilnost kretenj, ki so odkretane na telesu: *obtelesne kretnje* imajo stalno mesto kretanja, ki si ga moramo zapomniti skupaj z obliko dlani in gibanjem. Obstajajo pa tudi kretnje, ki niso odkretane na telesu – *prostorske kretnje*. Oglejmo si kretnjo ZVEZEK (10a), ki jo odkretamo v prostoru, in ji poskusimo za deset centimetrov spremeniti mesto kretanja (10b): pomen se ne spremeni. Prostorske kretnje nimajo stalnega mesta kretanja oziroma njihovo mesto kretanja ni vnaprej določeno. Če jih odkretamo brez konteksta v izolaciji, jih postavimo v nevtralni kretalni prostor (prostor neposredno pred kretalcem), v stavku pa njihovo mesto kretanja mora biti določeno. Določanje mesta kretanja prostorski kretnji je odvisno od njene znakovne vrste in od njene funkcije v stavku (Pavlič 2016, 2019), analiza tega procesa pa presega cilje tega članka.

(10)

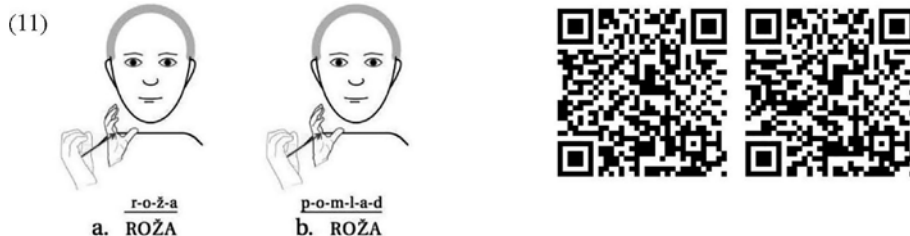

2.1.4 Mimika

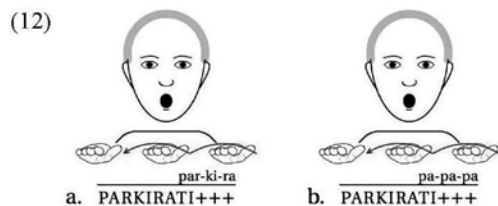
Pri jezikovnem izražanju tako slišči v govornih jezikih kot kretalci v znakovnih jezikih del sporočila izrazijo s telesom. Jezikovna sporočila, ki jih kretalec ne izrazi z rokama, ampak s trupom, glavo, obrazom in usti, imenujemo *mimika*. Nejezikovna sporočila, ki jih govorci in kretalci oblikujejo s trupom, glavo, obrazom in usti, imenujemo *pantomima*. Pantomima torej ni del jezika kot sistema, saj ni obvezna, ampak izraža trenutno občutje/odnos govorca ali kretalca; odkimavanje, na primer, lahko pomeni nerazumevanje, nejevero, ogorčenost, nestrinjanje ali željo po zaključku pogovora. Med kretanjem v slovenskem znakovnem jeziku (ne pa tudi med govorjenjem v slovenščini) pa mora kretalec odkimavanje obvezno uporabiti, če želi zanikati glagol oziroma cel stavek. Čeprav gre za isti gib kot pri pantomimi, je v tem primeru uporabljen jezikovno, saj mimiko kretalec uporablja v skladu z notranjim nezavednim občutkom za slovnico svojega jezika.

V podnapisih primerov iz SZJ trajanje mimike označujemo s črto (lahko se razteza čez več kretenj), z napisom nad črto pa opredelimo njeno vrsto. Mimika se v SZJ uporablja za označevanje prozodije in (obliko)skladenjskih funkcij (Pavlič 2016, 2019).

V nekaterih primerih pa je mimika opredeljena že za posamično kretnjo v mentalnem slovarju, kar imenujemo fonološka oziroma slovarska mimika. Več vrst fonološke mimike lahko, na primer, izvedemo z usti. Pod vplivom slovenščine se uporablja *oralizacija*. To je izgovarjanje besede iz slovenskega jezika med izvajanjem kretnje z istim ali sorodnim pomenom. Oralizacijo kretalci pogosto uporabijo, če želijo pri večpomenski ročni kretnji (npr. s pomenoma 'roža' in 'pomlad') točno opredeliti, za kateri pomen gre: na primer za 'rožo' (11a) ali za 'pomlad' (11b).

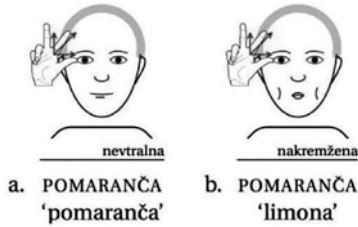
Čeprav ima oralizacija v SZJ lahko funkcijo razlikovalne oznake, je v slovenskem znakovnem jeziku segment, ki je bil vnešen iz slovenščine. Tak segment se sčasoma spremeni tako, da se njegove oznake prilagodijo sistemu oznak ciljnega jezika. Kretalci od oralizacije celotne slovenske besede običajno ohranijo le njen prvi zlog – na ta način iz tujke (12a) nastane sposojenka (12b). V nasprotju s tujko je sposojenka lahko vključena v oblikoskladenske procese, ki so značilni za ciljni jezik. Ponavljanje prvega zloga slovenske besede ('pa-pa-pa') kretalci v SZJ uporabijo za izražanje glagolskega vida pri večkrat ponovljenih¹² dovršnih dejanjih (s pomenom 'parkirati več avtomobilov'). Poleg oralizacije v SZJ kretalci uporabljajo tudi »domačo« mimiko, ki jo tvorijo z usti.

Ustna mimika v SZJ le redko ločuje minimalne pare. Če primerjamo kretnji s pomenom 'pomaranča' (13a) in 'limona' (13b), vidimo, da so oblika dlani (palec, sredinec in kazalec so v stiku in posledično izbrani, ostali prsti so skrčeni), mesto kretanja (dominantno sence) in gibanje (odpiranje izbranih prstov) enaki. Razlika med kretnjama je le v mimiki, kar pomeni, da je nakremžena mimika (oziroma »posrkana« usta) v tem primeru razlikovalna oznaka.

¹² Ponavljanje ročne kretnje je v podnapisih označeno s plusi, na primer PARKIRATI+++.

(13)

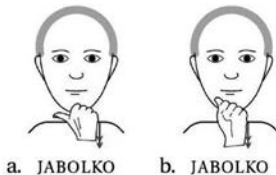
2.2 Proste oznake

Uporabniki SZJ pogosto ugotavljajo, da se eno krettnjo lahko odkreta na več različnih načinov. Kretalci se ne strinjajo, katera različica je »pravilna«. Ključno vprašanje pri tem je, kakšno funkcijo ima oznaka, v kateri se različici krettnje razlikujeta; če gre za prosto oznako, sta namreč ustrezni obe krettnji. *Prosta oznaka* je tista oznaka, ki sama nima pomena, ne spreminja pomena leksema in je njena realizacija neodvisna od drugih oznak in fonoloških procesov. Zaključen nabor oznak, ki vsebuje prosto oznako in ne vsebuje ne razlikovalne ne odvisne oznake, imenujemo *prosta variacija*. Prosto oznako v SZJ potrdimo tako, da primerjamo dve krettnji, ki se razlikujeta le v eni od treh razredov ročnih oznak (v obliki dlani, mestu kretanja ali gibanju), in ugotovimo, da ta razlika ne spreminja pomena. Ogleдали si bomo oznako prislonjenost/razširjenost iztegnjenih prstov in palca (2.2.1) in položaj palca (2.2.2).

2.2.1 Prislonjenost in razširjenost iztegnjenih prstov

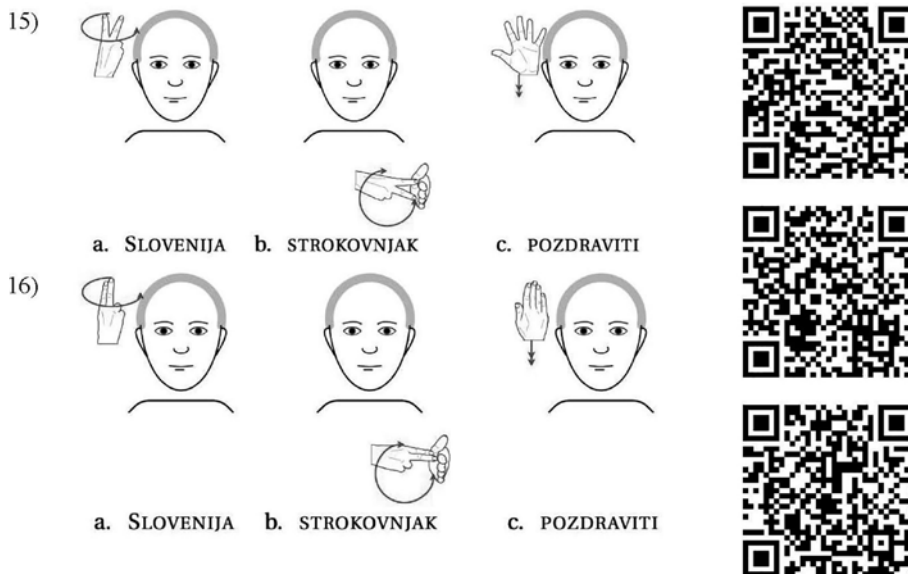
Zelo pogosto razliko v izvedbi krettnje povzročajo prsti, ki so v iztegnjenem položaju lahko razširjeni (na primer palec v krettnji JABOLKO 14a) oziroma prislonjeni (na primer palec v krettnji [JABOLKO](#) 14b). Ostali prsti so pri obeh različicah krettnje JABOLKO v enakem položaju (skrčeni), mesto kretanja je v obeh primerih brada, gibanje pa kratko, ravno in dvakrat ponovljeno od brade navzdol. Ker se brade dotaknejo členki prstov, so prsti izbrani, palec pa ni izbran. Ker položaj palca ne spreminja pomena krettnje, je prislonjen iztegnjen palec prosta variacija razširjenega iztegnjenega palca v tem fonološkem okolju.

(14)

Oglejmo si še dva primera z dvema drugima skupinama izbranih prstov. V krettnji s pomenom [Slovenija](#) sta izbrana prsta kazalec in sredinec v iztegnjenem položaju, medtem ko so palec, prstanec in mezinec skrčeni. Krettnjo lahko odkretamo z razširjenima (15a) ali prislonjenima (16a) kazalcem in prstancem. V krettnji s pomenom

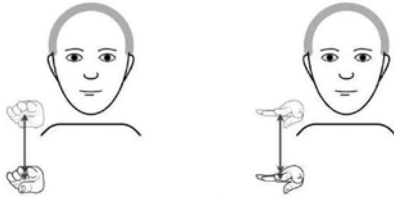
'[strokovnjak](#)' sta izbrana prsta zopet kazalec in sredinec v iztegnjenem položaju, medtem ko so palec, prstanec in mezinec skrčeni. Kretnjo lahko odkretamo z razširjenima (15b) ali prislonjenima (16b) kazalcem in sredincem. Podobno je z obliko dlani, ki jo sestavljajo iztegnjen kazalec, sredinec, prstanec in mezinec, na primer v kretnji s pomenom '[pozdraviti](#)', kjer so izbrani prsti zopet lahko razširjeni (15c) ali prislonjeni (16c).

Nerazlikovalnost prislonjenih napram razširjenim iztegnjenim prstom ne velja le za domače besedišče, ampak tudi za kretnje, ki so v SZJ nastale pod vplivom tujega govornega jezika – slovenščine. V SZJ je kretnja [MOKRO](#) domača simetrična dvoročna kretnja, odkretana s *prislonjenima* iztegnjenima kazalcem in sredincem v nevtralnem kretalnem prostoru z dvakrat ponovljenim kratkim ravnim gibanjem, ki se obakrat konča z dotikom nedominantne roke. Za kretnjo s pomenom 'vlažno' je bila predlagana kretnja z enakim gibanjem in mestom kretanja, le da bi se uporabila oblika dlani z *razširjenima* iztegnjenima kazalcem in sredincem – torej taka oblika dlani, ki ustreza slovenski črki 'v' ([VLAŽNO](#)). Ker obliki dlani, ki bi se ločevali le po razširjenosti oziroma prislonjenosti iztegnjenih prstov, v SZJ nista razlikovalni, se po dosedanjih opažanjih kretnja [VLAŽNO](#) med kretalci ni uveljavila.

Razširjenost oziroma prislonjenost na pomen vpliva le v vizualnih kretnjah, torej v kretnjah, ki z obliko in velikostjo oblike dlani posnemajo obliko in velikost svojega nanosnika. Kretnjo [BARVATI](#) s pomenom 'uporabljati čopič' oziroma 'barvati s čopičem', na primer, odkretamo z iztegnjenim ali skrčnim palcem in iztegnjenimi ostalimi prsti, ki pa so lahko prislonjeni ali razširjeni – pri čemer prislonjeni prsti označujejo ožjo vrsto čopiča (17a), razširjeni pa širšo (17b). Pomenska razlika se ne nanaša na dejanje oziroma na glagol, ki dejanje opisuje, temveč na udeleženca v dejanju (orodje). Razširjenosti oziroma prislonjenosti prstov zaradi nerelevantnosti pomenske razlike (nanaša se na samostalnik) ne moremo razumeti kot razlikovalno oznako na glagolu.

(17)

a. UPORABLJATI-KL(☹) b. UPORABLJATI-KL(☺)

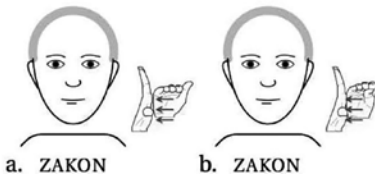

Fonološko gledano imajo v vseh oblikah dlani, pri katerih so iztegnjeni, izbrani prsti možnost, da zavzamejo razširjen ali prislonjen položaj. Po dosedanjih preliminarnih raziskavah lahko posplošimo, da ima razširjenost oziroma prislonjenost pri naslednjih iztegnjenih prstih v SZJ vlogo proste variacije: izbran prst je (i) palec, (ii) kazalec in sredinec, ali (iii) palec, kazalec, sredinec, prstanec in mezinec.¹³

2.2.2 Položaj palca

Dve kretnji se lahko razlikujeta le po položaju palca. Videli smo, da njegov skrčen oziroma iztegnjen položaj spreminja pomen v minimalnem paru ZELEN : SLADOLED, v katerem ima palec funkcijo razlikovalne oznake. Položaj palca lahko predstavlja tudi prosto oznako. Primerjajmo dve različici kretnje s pomenom 'zakon'. Nedominantna roka ima v obeh različicah prste vključno s palcem iztegnjene in prislonjene ter predstavlja mesto kretanja. Dominantna roka se gibata tako, da se s svojo stranico na mezinčevi strani trikrat zaporedoma dotakne nedominantne dlani, vsakič eno »vrstico« nižje. V stik torej prideta mezinčeva stranica dominantne dlani in nedominantna dlan. Dominantna roka ima prste iztegnjene in prislonjene – zanimal pa nas bo položaj palca, ki je lahko iztegnjen (18a) ali pravokoten (18b), kar ne vpliva ne na izvedbo kretnje ne na njen pomen. V primeru minimalnega para ZAKON (18a) in ZAKON (18b) je položaj palca torej prosta oznaka, saj nima pomena, ne spreminja pomena kretnje in ni pod vplivom nobene druge oznake (na primer nedominantne dlani). V naslednjem razdelku si bomo ogledali še eno različico kretnje s pomenom 'zakon', vendar z drugačno funkcijo palca.

(18)

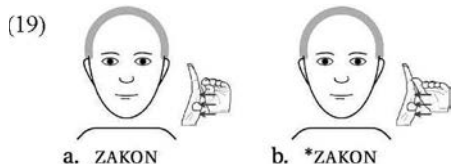
a. ZAKON b. ZAKON

¹³ Oblika dlani z iztegnjenim kazalcem, sredincem in prstancem ter skrčenima ali kontaktnima mezinčema in palcem po moji vednosti v SZJ ne obstaja. Oblike dlani z izbranimi (i) palcem in kazalcem, (ii) palcem, kazalcem in sredincem ter (iii) palcem, kazalcem, sredincem in prstancem bo glede (ne)razlikovalnosti njihovih različic z razširjenimi oziroma prislonjenimi prsti treba preveriti v samostojni študiji.

2.3 Odvisne oznake

Odvisna oznaka je tista oznaka, ki sama nima pomena in ne spreminja pomena leksema, vendar je njena realizacija odvisna od drugih oznak v leksemu. Zaključen nabor oznak, ki vsebuje odvisno oznako in ne vsebuje razlikovalne oznake, imenujemo *alofon*. Odvisne oznake v SZJ raziskujemo tako, da izberemo eno oznako v kretnji in jo primerjamo s sorodno oznako v drugih različicah te kretnje ali v drugih podobnih kretnjah. Že zgoraj smo videli, da je ključni segment različic kretnje s pomenom 'zakon' stik med dominantno in nedominantno roko. V različicah (18a) in (18b) je v stik z nedominantno dlanjo prišla mezinčeva stranica dominantne dlani, sedaj pa preverimo, ali lahko dominantno roko zavrtimo za 180 stopinj v horizontalni ravnini, tako da bo v stik z nedominantno dlanjo prišla kazalčeva stranica dominantne dlani. To je možno pod pogojem, da je palec pravokoten (19a). Če palec ostane iztegnjen (19b), kretnja ni izvedena ustrezno, saj bi s tem v stik z nedominantno roko prišel palec. Če bi v stik z nedominantno roko prišel palec, bi se njegova funkcija iz neizbranega prsta spremenila v izbranega, kar pa ni možno, saj je izbran že kazalec. V primeru minimalnega para ZAKON (19a) in *ZAKON (19b) je palec torej odvisna oznaka, saj nima pomena, ne spreminja pomena kretnje, vendar na njegov položaj vpliva druga oznaka (in sicer nedominantna dlan oziroma stik med nedominantno dlanjo in izbranim prstom dominantne dlani, tj. kazalcem ali mezinčem). V nadaljevanju bomo opazovali, kako medsebojni vpliv oznak v leksemu privede do spremembe dane oznake v fonološkem procesu.

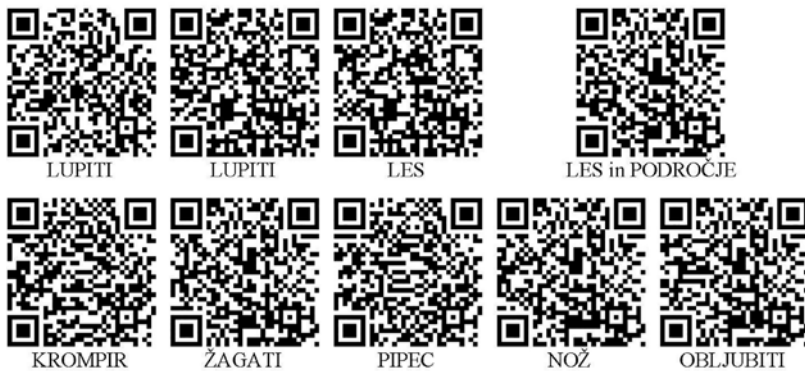
3 Primeri fonoloških procesov v SZJ

Fonološki proces je sprememba ene oznake v leksemu zaradi vpliva druge oznake znotraj iste artikulacijske enote (običajno prozodične besede oziroma kretnje) ali zaradi zahtev oblikovanosti artikulacijske enote v jeziku. Značilni primeri fonoloških procesov so asimilacija, disimilacija in nevtralizacija (v 3.1 bo predstavljena asimilacija), oslabitev in krepitev (v 3.2 bo predstavljena oslabitev), ter nasprotna procesa opust (3.3) in vrivanje (3.4).

3.1 Asimilacija nedominantne dlani

Asimilacija je vpliv enega fonema na drugega, in sicer tako, da si postaneta bolj podobna. V dvoročnih nesimetričnih kretnjah oblika dominantne dlani vpliva na obliko nedominantne dlani, ki teži k temu, da bi imela isto obliko kot dominantna. Oglejmo si dve različici kretnje LUPITI v spletnem slovarju SZJ. Kretnja [LUPITI](#) je dvoročna nesimetrična kretnja, pri kateri gibajoča se dominantna dlan predstavlja način, kako

držimo lupilec, in vsebuje iztegnjeni kazalec in skrčene ostale prste s palcem vred; mirujoča nedominantna dlan pa z iztegnjenimi prislonjenimi vsemi prsti in palcem predstavlja nespecifičnega lupljenca. Kretnja [LUPITI](#) predstavlja različico, v kateri se je nedominantna roka že asimilirala in je sedaj zanjo uporabljena ista oblika dlani kot za dominantno roko. Oglejmo si še en primer: kretnja LES. Kretnja LES je dvoročna nesimetrična kretnja, pri kateri gibajoča se dominantna dlan predstavlja način obdelave lesa pri cepljenju, in vsebuje palec in kazalec v stiku ter skrčene ostale prste; mirujoča nedominantna dlan pa z iztegnjenimi prislonjenimi vsemi prsti in palcem predstavlja kos obdelovanega lesa. V znakovni zvezi, ki povezuje kretnji [LES in PODROČJE](#) (s pomenom 'lesarstvo') je kretnja LES odkretana z obema dlanema v isti obliki, torej s palcem in kazalcem v stiku ter skrčenimi ostalimi prsti. Nedominantna oblika dlani se je torej asimilirala z dominantno.

Posplošimo lahko, da so istemu procesu podlegle vse dvoročne kretnje, pri katerih dominantna roka predstavlja orodje, nedominantna pa nespecifično podlago (običajno bi jo ponazarjala oblika dlani z iztegnjenimi prislonjenimi vsemi prsti in palcem), na primer KROMPIR, ŽAGATI, PIPEC in NOŽ. Podobno velja tudi za druge kretnje, pri katerih dominantna roka predstavlja orodje, vršilca ali njegovo dejanje, nedominantna roka pa udeleženca z vlogo prizadetega (na primer v kretnji OBLJUBITI).

3.2 Oslabitev oblike dlani

Besedišče v SZJ je omejeno in eden od procesov, s katerim kretalci besedišče širijo, je sposojanje. Kretnje, ki so nastale pod vplivom nekega govornega jezika, običajno govornega jezika okolja, imenujemo tujke iz govornih jezikov. Po prihodu v ciljni znakovni jezik pogosto opazimo sistematične prilagoditve fonoloških zakonitosti, še posebej če vključujejo fonem, ki ni del ciljnega fonološkega sistema (Brentari 1998). Eden od procesov, ki jim podlegajo tuji fonemi, predvsem oblike dlani, je *oslabitev*. V SZJ se oblika dlani, ki ustreza slovenski črki 'r', ne uporablja v domačem besedišču, ampak le za tuje kretnje iz slovenščine, na primer [RESTAVRACIJA](#) in [RAVNATELJ](#). Na izbiri oblike dlani za ti dve kretnji sta vplivali slovenski besedi z istim pomenom, ki se začneta s črko 'r'; ta črka namreč ustreza obliki dlani s prekržanimi iztegnjenima

kazalcem in sredincem ter skrčenimi ostalimi prsti (vključno s palcem). Zaradi majhnega števila kretenj in izredno kompleksnega položaja prstov, ima ta oblika dlani visoko stopnjo zaznamovanosti. Posledično se kljub tujemu fonemu upira spremembi. Zato pričakovano oslabitev te oblike dlani v obliko dlani s prislonjenima iztegnjenima kazalcem in sredincem zaenkrat opazimo predvsem pri jezikovnih zdrsih odraslih govorcev in v otroškem kretanju, nisem pa jo uspel odkriti v spletnem slovarju SZJ.

3.3 Opust nedominantne roke

Opust je proces, zaradi katerega fonem pod določenimi pogoji ni izražen, čeprav je sicer navzoč v slovarski oziroma citatni fonološki reprezentaciji leksema. Dvoročne kretnje v znakovnih jezikih se lahko odkretajo tudi zgolj z dominantno roko, kar imenujemo *opust nedominantne roke* (Battison 1974). Razlogi za opust so lahko nejezikovni, na primer poškodba ene roke ali sporočanje prek video klica, pri katerem si kretalec z eno roko drži pred seboj pametni telefon. Med jezikovne vzroke v SZJ pa med drugim prištevamo priredno zlaganje znakovne zveze in uporabo nedominantne roke za možni ostanek v krajevnem stavku (glej Pavlič 2016). Za nizozemski znakovni jezik je van der Kooij (2001) opisal pogoje, pod katerimi do opusta lahko pride, in tudi v SZJ lahko opazimo podobne omejitve:

- obtelesne kretnje (npr. [MAČEK](#)) praviloma bolj dopuščajo opust kot prostorske (npr. [MOŽNOST](#)),
- kretnje s ponovljenim gibanjem ([MOŽNOST](#)) bolj dopuščajo opust kot kretnje z neponovljenim gibanjem ([RED](#)),
- simetrične kretnje ([MEJA](#)) bolj dopuščajo opust kot nesimetrične kretnje ([DATUM](#)) in
- kretnje z vzporednim gibanjem obeh rok ([UČITI](#)) bolj dopuščajo opust kot kretnje z nasprotnim gibanjem obeh rok ([STRINJATI.SE](#)).

Kakor opozarja van der Kooij (2001), na možnost opusta poleg fonološke oblike kretnje vpliva tudi pomen oziroma stopnja ikoničnosti kretnje: tako na primer pri simetrični dvoročni kretnji z nasprotnim gibanjem [MERITI](#) le težka pride do opusta, saj za merjenje običajno potrebujemo dve roki.

MAČEK

MOŽNOST

RED

MEJA

UČITI

DATUM

STRINJATI.SE

MERITI

3.4 Vrivanje mesta kretanja, oblike dlani in gibanja

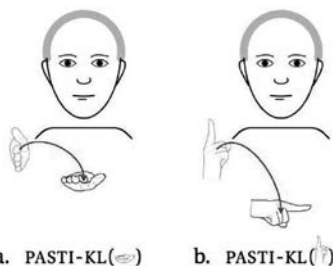
Vrivanje je proces, v katerem je artikulacijski enoti oziroma leksemu dodan fonem, da bi se na ta način »popravila« neznakična, nesprejemljiva ali celo neslovnicična oblika, ki je običajno posledica oblikotvornih procesov. Za znakovne jezike je značilno vrivanje fonemov iz vseh treh ročnih naravnih razredov (Geraci 2009). Kretnja v vsakem znakovnem jeziku namreč mora vsebovati gibanje, obliko dlani in mesto kretanja. Kretnja brez gibanja ne obstaja, kakor ne obstaja tudi kretnja brez oblike dlani. Če je kretnja prostorska in torej nima vnaprej (tj. leksikalno) določenega mesta kretanja, ji ga moramo dodati: odkretamo jo v nevtralnem kretalnem prostoru – to pa je primer vrivanja mesta kretanja. Znan primer vrivanja gibanja je oblikotvorje števnikov, ki ga Brentari (1990b) analizira v ameriškem znakovnem jeziku, podobno pa velja tudi za števnike v finskem (Jantunen 2008), italijanskem (Geraci 2009) in slovenskem znakovnem jeziku. V vseh teh jezikih kretalci za oblike dlani uporabijo obstoječe razporeditev prstov, ki nejezikovno oziroma simbolno označujejo števila od 1 do 5. Vendar zgolj oblika dlani ne zadostuje: kretnja je ustrezno oblikovana šele, ko je obliki dlani dodano gibanje – znakovni fonologi analogno z dodajanjem fonemov v govornih jezikih ta proces imenujejo vrivanje. V SZJ je:

- za enice dodano gibanje iz komolca naprej (na primer [TRI](#)),
- za desetice dodano gibanje iz komolca navzdol (na primer [TRIDESET](#)),
- za števila od 11 do 15 dodano sekundarno gibanje (odpiranje prstov), dlan pa je usmerjena stran od kretalca (na primer [TRINAJST](#)),
- za vrstilne števnike od 1 do 5 dodano ponovljeno krožno gibanje iz zapestja navznoter (na primer [TRETJI](#)),
- za polovico, četrtino in petino dodano sekundarno gibanje (odpiranje prstov), dlan pa je usmerjena proti kretalcu (na primer [TRETJINA](#)),
- za časovne prislove od PRVIČ do PETIČ dodano krožno gibanje iz zapestja navznoter in ravno gibanje iz komolca navzgor (na primer [TRETJIČ](#)).

Nazadnje pa v znakovnih jezikih zasledimo tudi vrivanje oblike dlani. Klasifikatorski glagol je glagol, ki z gibanjem artikulatorjev (rok) posnema premikanje vršilca oziroma prizadetega ali pa posnema rokovanje s prizadetim. Klasifikatorski glagoli nimajo leksikalno določene oblike dlani, temveč samo gibanje. Ker zgolj gibanja ni mogoče izvesti, se pri izvedbi take kretnje oblika dlani mora določiti z ozirom na jezikovni kontekst – natančneje glede na velikost in/ali obliko enega od udeležencev v dogodku. Pri glagolu PASTI je torej oblika dlani odvisna od oblike in velikosti prizadetega: klasifikatorsko obliko dlani z vsemi iztegnjenimi prislonsjenimi prsti v (20a) lahko uporabimo za vkodiranje padanja ploščatega nosnika, klasifikatorsko obliko dlani z iztegnjenim kazalcem v (20b) pa za vkodiranje padanja podolgovatega nosnika. V obeh primerih je prišlo do vrivanja oblike dlani.

(20)

a. PASTI-KL(⇔)

b. PASTI-KL(?)

4 Zaključek

V tem članku je bila opisana osnovna metodologija fonološkega raziskovanja nepomenonosnih segmentov v SZJ, in sicer tako nesamostojnih oznak kot tudi zaključenih naborov oznak, tj. fonemov, alofonov in prostih variacij. V nadaljnjem raziskovanju bo potrebno natančno popisati vse obstoječe nepomenonosne segmente v SZJ in jih dokazati z metodologijo minimalnih parov. Obenem bo v tem jeziku potrebno nadaljevati raziskovanje fonoloških procesov, ki jih je nekaj opisanih že v pričujočem članku.

VIRI IN LITERATURA

- Jasna BAUMAN, Veronika CIGLAR, Darja HOLEC, Matjaž JUHART, Damjana KOGOVŠEK, Stanislav KOŠIR, Marjetka KULOVEC, Martina OZBIČ, Petra REZAR, Andreja ŽELE, 2009: *Stanje slovenskega znakovnega jezika: ekspertiza*. Ljubljana: Zavod Združenje tolmačev za slovenski znakovni jezik.
- Ursula BELLUGI, Susan FISCHER, 1972: A comparison of sign language and spoken language. *Cognition* 1. 173–200.
- Robbin BATTISON, 1978: *Lexical Borrowing in American Sign Language*. Silver Spring: Linstok Press.
- John D. BONVILLIAN, Michael D. ORLANSKY, Raymond J. FOLVEN, 1990: Early Sign Language Acquisition: Implications for Theories of Language Acquisition. *From Gesture to Language in Hearing and Deaf Children*. Ur. Virginia Volterra, Carol J. Erting. Berlin: Springer. 219–32.
- Penny BOYES BRAEM, 1981: *Distinctive Features of the Handshapes of American Sign Language*. Doktorska disertacija. California: University of California.
- Diane BRENTARI, 1990a: *Theoretical Foundations of American Sign Language Phonology*. Doktorska disertacija. Chicago: University of Chicago.
- Diane BRENTARI, 1990b: Licensing in ASL Handshape Change. *Sign Language Research: Theoretical Issues*. Ur. Ceil Lucas. Washington: Gallaudet University Press. 57–68.
- Diane BRENTARI, 1998: *A Prosodic Model of Sign Language Phonology*. Cambridge: MIT Press.

- Diane BRENTARI, 2007: Sign Language Phonology: Issues of Iconicity and Universality. *Verbal and Signed Languages*. Ur. Elena Pizzuto, Paola Pietrandrea, Raffaele Simone. Berlin: Mouton de Gruyter. 59–80.
- Diane BRENTARI, Carol PADDEN, 2001: Native and Foreign Vocabulary in American Sign Language: A Lexicon with Multiple Origins. *Foreign Vocabulary in Sign Languages*. Ur. Diane Brentari. Mahwah: Lawrence Erlbaum. 87–119.
- Rachel CHANNON, 2002: Signs are single segments: Phonological representations and temporal sequencing in ASL and other sign languages. *Sign Language & Linguistics* 5. 99–102.
- Chris CHASE, Annette R. JENNER, 1993: Magnocellular visual deficits affect temporal processing of dyslexics. *Annals of the New York Academy of Sciences* 682. 326–29.
- Kimberly E. CONLIN, Gene MIRUS, Claude MAUK, Richard P. MEIER, 2000: Acquisition of First Signs: Place, Handshape, and Movement. *Language Acquisition by Eye*. Ur. Charlene Chamberlain, Jill P. Morford, Rachel Mayberry. Mahwah: Lawrence Erlbaum. 51–69.
- Onno CRASBORN, Els VAN DER KOOIJ, 1997: Relative Orientation in Sign Language Phonology. *Linguistics in the Netherlands*. Ur. Jane Coerts, Helen de Hoop. Amsterdam: Benjamins. 37–48.
- Karen EMMOREY, Stephen MCCULLOUGH, Diane BRENTARI, 2003: Categorical perception in American Sign Language. *Language and Cognitive Processes* 18. 21–45.
- Nancy FRISHBERG, 1975: Arbitrariness and Iconicity. *Language* 51. 696–719.
- Carlo GERACI, 2009: Epenthesis in Italian Sign Language. *Sign Language & Linguistics* 12. 3–51.
- David M. GREEN, 1971: Temporal auditory acuity. *Psychological Review* 78. 540–51.
- François GROSJEAN, 1977: The perception of rate in spoken language and sign languages. *Journal of Psycholinguistic Research* 22. 408–13.
- Tommi JANTUNEN, 2008: Fixed and free: Order of the verbal predicate and its core arguments in declarative transitive clauses in Finnish Sign Language. *SKY Journal of Linguistics* 21. 83–123
- Edward S. KLIMA, Ursula BELLUGI, 1979: *The signs of language*. Cambridge: Harvard University Press.
- Armin KOHLRAUSCH, Dirk PÜSCHEL, Henning ALPHEI, 1992: Temporal resolution and modulation analysis in models of the auditory system. *The auditory processing of speech: From sounds to words*. Ur. Marten E. Schouten. Berlin: Mouton de Gruyter. 85–98.
- Els VAN DER KOOIJ, 2002: *Phonological Categories in Sign Language of the Netherlands: The Role of Phonetic Implementation and Iconicity*. Utrecht: LOT.
- Alvin M. LIBERMAN, Katherine SAFFORD HARRIS, Howard S. HOFFMAN, Belver C. GRIFFITH, 1957: The discrimination of speech sounds within and across phoneme boundaries. *Journal of Experimental Psychology* 54. 358–68.
- Scott LIDDELL, Robert JOHNSON, 1989: American Sign Language: The Phonological Base. *Sign Language Studies* 64. 197–277.
- Ljubica PODBORŠEK, Katja KRAJNC, 2006, 2010, 2013, 2014: *Naučimo se slovenskega znakovnega jezika* (1–4). Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.

- Wendy SANDLER, 1989: *Phonological representation of the sign: Linearity and non-linearity in American Sign Language*. Dordrecht: Foris.
- Wendy SANDLER, Dianne LILLO-MARTIN, 2006: *Sign language and linguistic universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- William STOKOE, 1960: Sign language structure: An outline of the visual communication system of the American Deaf. *Studies in Linguistics Occasional Paper 8*. Buffalo: University of Buffalo.
- Harry VAN DER HULST, 1993: Units in the analysis of signs. *Phonology* 10. 209–41.
- Andreja ŽELE, Jasna BAUMAN, 2011: Slovenski znakovni jezik med normo in prakso. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ur. Simona Kranjc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja, 30). 557–82.

SUMMARY

Signs represent the basic lexical units in sign languages and can be compared to words in oral languages. Sign language phonologists explore their sublexical meaningless components (phonemes, allophones and free variations), which consist of phonological features. In Slovenian Sign Language (SZJ), four natural classes of phonological features are distinguished: movements (including straight and arc movements), places of articulation (including eyes, nose, cheeks, mouth, chin, ears, forehead, shoulders and wrists), hand shapes (including all fingers extended and all fingers flexed) and non-manual markings. Selected phonological processes are described to justify this classification, since a given phonological process can only target features that form a natural class. Finally, using a minimal pair approach, it is shown that phonological features develop either a discriminative, dependent or free function.